

BODOVICS ÉVA

Felejtethetlen?

19. századi budapesti árvizek emlékezete

DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2025.4.6>

Az emlékezet működése nagyon különös; sokat tudunk már róla, de még nem mindent. Tudjuk például, hogy helyhez kötődik (miként azt Pierre Nora is hangsúlyozta),¹ legyen az konkrét, például egy emlékmű, egy sír, vagy csak egy utca, tér stb., amit fel tudunk idézni, vagy elvont, például az újságok hasábjai, egy költemény vagy éppen egy dal, amelyhez újra és újra „visszatérve” megemlékezhetünk. De azt is tudjuk, hogy a különböző érzékszerveink által észlelt valóságreszletek eltérő módon rögzülnek. Az orrunk által érzékelt illatok és szagok jutnak a legkönnyebben emlékeink közé, hiszen az agyban lévő szaglóközpont összeköttetésben van az amigdalával, amely az emlékek és érzelmek koordinálásáért felelős limbikus rendszer része, ellenben a tapintás, a hallás vagy a látás során megélt külvilág csak többszörös áttételek útján jut el az agyig. Ennek ellenére emlékeink többsége nem szagfoszlányokban, hanem képekben rögzül, az illatok legfeljebb segítik előhívni a mélyen elraktározott múlt képeit. Éppen ezért nagyon fontos, hogy azokat a dolgokat, amelyeket meg akarunk hosszán jegyezni, vizuálisan is leképezzük. Rajzoljuk, fessük, fényképezzük le, készítsünk róla domborművet, szobrot. Az emlékezésre méltó történeti események többségéről is készült valamilyen vizuális emlékeztető, amely, ha nem is a teljes történetet mesélte el, igyekezett megragadni annak

¹ Pierre NORA: Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája. *Aetas*, 1999/3. 142–157.

központi pillanatát, hogy *pars pro toto* módon magába sűrítse az eseményt. De valójában ez a fajta részletmesélés áll a legközelebb az emlékezet valódi működéséhez, nem pedig a filmhez hasonló folyamatos elbeszélésmód, bár még a filmben is vannak ugrások, hiszen emlékképeink fragmentáltak, véletlenszerűen felbukkanó emlékfoszlányok, amelyek annál kevésbé képesek összeállni egy történetté, minél drámaibb, nagyobb sokkhatású eseményre kívánunk emlékezni. Éppen ezért a traumából való felgyógyulás egyik eszköze lehet, ha ezeket a szilánkos emlékképeket egy történetbe ágyazzuk.

A katasztrófákról készült elbeszélések egyszerre több funkciót is betöltenek. Nemcsak az adott esemény megtörténtét rögzítik, dokumentálják, hanem az emlékképek történetbe ágyazásával hozzájárulnak a trauma feldolgozásához is, mivel csak a történetként elbeszélte eseményeket tudjuk beilleszteni az életünkbe, elfogadva ezáltal a veszteséget.² Emellett az elbeszéléseknek kiemelten fontos szerepe van a katasztrófákkal kapcsolatos tudás generációk közötti átörökítésében, azaz az emlékezésben. A nyomtatás széles körű elterjedése előtt a szerencsétlenséget átélt személyek újra és újra előadott elbeszélései segítettek felszínen tartani azt a tudást, amely lehetővé tette a közösség túlélését: mik a katasztrófa előjelei, hogyan készülhetünk fel rá, mit tegyünk és mit ne tegyünk, mik lehetnek a következmények, milyen adaptív technikákat alakítsunk ki a károk csökkentése érdekében stb. A vízszint magasságát jelző – hidakra, épületekre elhelyezett – jelek, vagy a védőszenteknek emelt szobrok hasonló funkciót töltenek be: az állandó veszélyre figyelmeztetnek.³

A katasztrófakutatásban használt kifejezés, a „katasztrófa-hézag” vagy „katasztrófaszünet” (*disaster gap*) akkor áll elő, ha két súlyos szerencsétlenség között olyan sok idő telik el, hogy a

² PINTÉR Judit Nóra: *A nem múltó jelen. Trauma és nosztalgia*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2014. 32–84.

³ Az árvizek tárgyi emlékeiről lásd Michael KEMPE: „Mind the Next Flood!” *Memories of Natural Disasters in Northern Germany from the Sixteenth Century to the Present. The Medieval History Journal*, 2007/1–2. 327–354. DOI: <https://doi.org/10.1177/097194580701000212>; Christian PFISTER: „The Monster Swallows You”. *Disaster Memory and Risk Culture in Western Europe, 1500–2000. RCC Perspectives*, 2011/ 1. 1–23. DOI: <https://doi.org/10.5282/rcc/5583>

veszélyeztetett közösség tagjai elfelejtik a korábbi esemény tanulságait. Ez különösen az írott kultúrával nem rendelkező közösségek esetében gyakori, de nem példa nélküli modern világunkban sem. Ha valamilyen oknál fogva egy katasztrófa feledésbe merül, emléke csak rövid ideig marad fenn, akkor a közösség megfeledkezik az állandó veszélyhelyzetről, és olyan életmódot folytat (például katasztrófaveszélyes helyeken való építkezés, mentési eszközök és vészforgatókönyv hiánya stb.), amely a szerencsétlenség újbóli megtörténtekor tragikus következményekhez vezethet. Éppen ezért az emlékezetnek és az átörökített elbeszéléseknek kulcsfontosságú szerepük van abban, hogy egy közösség rezilienssé váljon a természeti csapásokkal szemben.

Az emlékezet működésének ezen alapvető jellemvonásait a katasztrófák emlékezetének vizsgálatakor is érdemes figyelembe venni: megvizsgálni a konkrét és szimbolikus emlékhelyeket, kiemelt figyelmet fordítani a vizuális „emlékművekre”, valamint az eseményről készült verbális és vizuális narratívákra.⁴

Tanulmányomban három 19. századi budapesti árvíz (1838, 1875, 1876) emlékezetét elemzem annak érdekében, hogy választ kapjak a következő kérdésekre:

Hogyan emlékeznek az árvizekre a nevesebb évfordulókon?

Változik-e az árvizekről folyó diskurzus az idő során?

Mi az, ami segíti, és mi az, ami gátolja egy természeti szerencsétlenség emlékének fennmaradását?

Az elemzéshez olyan forrásokat használok, amelyeket a szerzőik a publikumnak szántak: újságcikkek, tudományos művek, vizuális reprezentációk, illetve a kiadott egodokumentumok. Valamennyi felsorolt forrás hozzájárult az eseményekről szóló diskurzus kialakulásához és formálódásához. Tehát most nem a személyes, hanem a közösségi emlékezetre kívánok fókuszálni, ami életben tartja egy-egy esemény emlékét. A tanulmánynak

⁴ A katasztrófák emlékezetének kutatásához lásd Michael KEMPE: I. m.; Christian PFISTER: I. m.; Christian ROHR: Disaster Memory and 'Banished Memory': General Considerations and Case Studies from Europe and the United States (19th–21st Centuries). In: Hanneke VAN ASPEREN–Lotte JENSEN: *Dealing with Disasters from Early Modern to Modern Times: Cultural Responses to Catastrophes*. Amsterdam University Press, Amsterdam, 2023. 315–338. DOI: <https://doi.org/10.2307/jj.3610951.18>

nem célja e drámai események kapcsán megjelent valamennyi vizuális vagy verbális közlést és emléktárgyat elemzés alá venni, mivel az jelentősen meghaladná ezen írás kereteit, hanem csupán a legfontosabb évfordulókra koncentrálni vizsgálom, hogyan alakult e három árvíz emlékezte az évek során. A jeles jubileumok kiemelése révén nemcsak határt szabhatunk a vizsgálhatatlan mennyiségű forrásoknak (különösen az 1838. évi árvíz esetében), hanem rámutathatunk azokra az idők során kanonizálódott elemekre, amelyek a megemlékezések alkalmain újra és újra visszatérnek.

A kollektív emlékezetnek Jan Assmann két formáját különböztette meg: a kommunikatív emlékezetet, amelynek időhatára nyolcvan-száz év, és a kulturális emlékezetet, amikor mintegy száz év elteltével – a szemtanúk halála után – immár a kultúra kiemelt hordozói (papok, művészek, tudósok) közvetítik az esemény emlékét, így az irányítottá válik. A visszaemlékezések helyét átveszik a tudományos elbeszélések. Hogy ez valóban így működik-e, annak megvizsgálására kiválóan alkalmasak az itt bemutatásra kerülő árvizek, amelyek esetében már bőven eltelt a kritikus száz év.⁵

A legrégebbi és egyben a legsúlyosabb árvíz 1838-ban történt, amikor még az egyesítés előtti ikerfővárost, Pestet és Budát érte a rendkívüli természeti csapás. Az 1838 januárjától lassan kibontakozó jeges árvíz romba döntötte az akkori főváros, különösen a pesti oldal nagy részét, és százötven körüli áldozatot is követelt. Az utcákat napokig jéghideg víz borította, amelyben az agyagból épült házak egymás után omlottak össze. Ez a nagymértékű pusztulás tette lehetővé, hogy kiépülhessen a modern kori főváros számos, máig látható reprezentatív épületével.⁶

⁵ Jan ASSMANN: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Ford.: HIDAS Zoltán. Atlantisz Kiadó, Budapest, 2004. 51–55.

⁶ Vö. LÁSZLÓFFY Woldemár: Az 1838-i árvíz és a Duna szabályozása. *Vízügyi Közlemények*, 1939/1. 39–64.; ASZTALOS Miklós: Az árvíz története. In: NEMETHY Károly (szerk.): *A pest-budai árvíz 1838-ban*. Székesfőváros Közönsége, Budapest, 1938. 1–166.; NAGY Lajos: Budapest története 1790–1848. In: KOSÁRY Domokos (szerk.): *Budapest története III. A török kiűzésétől a márciusi forradalomig*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975. 255–306., különösen 293–306.

A másik két árvíz gyors egymásutánban zajlott le 1875-ben és 1876-ban. 1875-ben egy tojás nagyságú jégesővel kísért nyári felhőszakadás okozott roppant pusztítást a főváros budai oldalán, teljes mértékben tönkretéve a hegyoldalra felfutó szőlőültetvényeket. A heves esőt követően a csapadékot a domboldalról elvezető úgynevezett Ördög-árok, amelyet szeszélyes vízjárása miatt neveztek el így, oly mértékben megduzzadt, hogy azon a részen, ahol már kőboltozattal befedve, a föld alatt folydogált, a víz áttörte a boltozatot, romba döntve ezzel az időközben ráépült házakat. A szerencsétlenségben harminchárman haltak meg.⁷

Ugyanezen év telén jelentős mennyiségű csapadék hullott, melyet erős hideg kísért. Így januárban a Dunán nagymértékű jegesedés indult, s félő volt, hogy 1838-hoz hasonlóan jégtorlasz képződik, és a folyó kiönt. Ezért már a kezdetektől nagy figyelemmel kísérték a jégzajlást, s időben megtették az előkészületeket. Ennek volt köszönhető, hogy amikor február 25-én a Duna kilépett a medréből és elöntötte előbb a budai, majd a pesti oldalt is, az ingó- és ingatlankárokon kívül emberélet nem esett áldozatul. Az áradás csak március 18-ra vonult le, tehát jó három hónapig készültségben tartotta a városvezetőket és a lakosokat a 19. század második legnagyobb árvize. Ily módon az 1876. évi árvíz több ponton is az 1838. évihez hasonlítható, ami egyébként a korabeli beszámolókból is sokszor megjelenik.

⁷ PERCZEL Olivér: Borzalmak éjszakája. Az 1875. június 26-i budai árvíz és következményei. In: KÖVÉR György–SOMORJAI Szabolcs–KISS Zsuzsanna–KOLOH Gábor (szerk.): *Hogyan lett Budapest a nemzet fővárosa? Tanulmányok Budapest 150. és a Társadalom és Gazdaságtörténeti Doktori Program 30. születésnapjára*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2023. 45–67.; BODOVICS Éva: Együtt a bajban. Hatósági válságkezelés az 1875. és 1876. évi budapesti árvizek alatt. In: BODOVICS Éva–ESZIK Veronika–VADAS András (szerk.): *Környezet és társadalom. A Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület 37. konferenciájának kötete*. Hajnal István Kör–Társadalomtörténeti Egyesület–Liceum Kiadó, Budapest–Eger, 2025. 141–162.

A nulladik évforduló

Az emlékéllítés általában már a szerencsétlenség évében elindul az árvíz narratívák megfogalmazásával, legyen szó írott vagy vizuális narratívákról. E narratívák elsődleges funkciója, hogy elbeszéljék, dokumentálják a történeteket, azaz rögzítsék a tényeket. Ez a folyamat azonban egyáltalán nem objektív módon zajlik, hiszen az, hogy mi kerül be egy-egy történetbe, nagyon is függ a szerző személyétől. Már az sem evidens, hogy hol kezdődik a történet, honnan kezdjük el mesélni az árvíz történetét. A legtöbb történet az okok felsorolásával indult, tehát a történetmesélőnek meg kellett határoznia – saját vagy a közösség megítélése szerint – a szerencsétlenség okait. Ez pedig korántsem egyértelmű, hiszen az okok attól függően változhatnak, hogy milyen módon kívánjuk értelmezni az eseményt, hová szeretnénk kifuttatni a történetet. A vizsgált árvizek esetében valamennyi korabeli elbeszélés a természeti tényezők (a soha nem látott vihar és a rendkívüli nagy mennyiségű eső az 1875. évi árvíz esetében, illetve a szokatlan hideg, az emlékezet óta nem tapasztalt áradás az 1838-as és az 1876-os árvíz esetében) felsorolásával indít, jelezve, hogy olyan esemény van kibontakozóban, amely rendkívül szokatlan, s bizonyos módon váratlan is – azaz képzelenség védekezni ellene. Az emberi tényezőkről – az árvizeket elősegítő mulasztásokról – nem, vagy egészen ritkán esik szó.

Az 1838. évi árvíz elbeszélései közül máig alapműnek számít Trattner János összefoglaló műve, amely nem arra törekedett, hogy egy szubjektív elbeszélést nyújtson a történetekről, hanem hogy még az árvíz évében – a friss emlékek birtokában – rögzítse a legfontosabb tényeket.⁸ Emellett számos hosszabb-rövidebb újságcikk is megjelent nem sokkal az áradás levonulása után.⁹ Míg az 1870-es évek árvizei az 1838. évi árvízhez mérték magu-

⁸ TRATTNER JÁNOS: *Jégszakadás és Duna kiáradása Magyarországon 1838. évi bőjt más haván. Hivatalos adatok és önszemlélete szerint német nyelven irratott.* Ny. Gyurián és Bagó, Buda, 1838.

⁹ *Nemzeti Újság*, 1838. március 21. 169–171.; NOVÁK DÁNIEL: I. Dunaáradás. *Hasznos Mulatságok*, 1838. március 28. 185–189.; NOVÁK DÁNIEL: Dunaáradás 1838-ban, s ez iránti technikai észrevételek. *Hasznos Mulatságok*, 1838. május 9. 281–287.; Rémitő vízáradás. *Regélő*, 1838. március 22. 174–176.

kat, addig az 1838. évinek – értelemszerűen – egy korábbi nagy áradásban kellett megtalálnia a viszonyítási pontot. Ez az 1775. évi árvíz lett.¹⁰ Az elbeszélések kezdete általában a március 13-i gátszakadás, de némelyik kitér az előkészületekre (mint a töltés-építés) is. Említik a figyelmeztetési rendszert (ágyulövés, harangkongás), a város elöntésének lépcsőit, a vízállások magasságát, a házak összedülését, a károkat (csak becslés szintjén), a szárazon maradt helyeket, a mentésben résztvevőket¹¹ és az adományokat.

Az 1875. évi felhőszakadásról csak az újságokban találunk leírásokat a szerencsétlenség évében. A *Fővárosi Lapok* újságírója – pestiként – csupán hallomásból számolhatott be a budai villámárvízről, ezért cikkében a pusztítás leírására koncentrált elsősorban, a történéseket egészen szűkszavúan foglalta össze:

Kilenc órakor kezdődött a rácváros veszedelme. A vérmezőről omló víz, egyesülve a svábhegyivel, hamar végezte a kegyetlen munkát. A hosszú utcában vagy tizennégy ház omlott be a víz nyomása alatt, az ördög árkánál. Sokan veszték oda.¹²

A hosszan elnyúló 1876. évi árvíz kevésbé adott lehetőséget az elbeszélések megjelentetésére, hiszen a fővárosiak és a távoli olvasók a napi- és hetilapok részletes tudósításai alapján napról napra, olykor akár percre pontosan követhették az eseményeket, így nem volt szükség arra, hogy összefoglalják számukra a történeteket.¹³ A nagy kiterjedésű áradás azonban felelevenítette 1838 emlékét.

¹⁰ A korábbi árvizek felsorakoztatása visszatérő témaként jelent meg az 1838. évi árvíz sajtójában, ezzel is jelezve, hogy nem volt hozzá hasonló mértékű árvíz és pusztulás, ameddig csak ember visszaemlékezhet (jellemzően a 18. század elejéig). Lásd például: Pesti áradások. *Regélő*, 1838. április 12. 222.; PATACHICH József: Pesti víz-áradások a belvárosban... a Budán felállított nádori vízmérték után számítva. *Regélő*, 1838. június 17. 374–375.; NOVÁK Dániel: Vízáradási jegyzetek. *Regélő*, 1838. január 21. 46–48.; Budapesti áradások egy század óta. *Századunk*, 1838. április 26. 271–272.

¹¹ Általában József nádort és fiát, István főherceget emelik ki, de némelyik elbeszélésben Wesselényi Miklós is feltűnik.

¹² K.: Dies irae. *Fővárosi Lapok*, 1875. június 29. 660–661.

¹³ Az összefoglaló elbeszélésekre inkább a ritkábban megjelenő hetilapok olvasói lehettek kihezve. Lásd például ISMERETLEN SZERZŐ: Az árvíz Budapesten. *Magyarország és a Nagyvilág*, 1876. március 5. 150–151.

Mindenki azt hitte, hogy a katasztrófa kikerülhetlen. A babona is elővette piaci számítását, mondván: kétszer 38 anynyi, mint 76, s mivel most 76-ban élünk, olyan árvizünk lesz, mint volt 38-ban.¹⁴

A mostani árvíz alkalmából természetesen élénken fölmerült az 1838-ki, a mostaninál sokkal végzetesebb árvíz emlékezte. Nagyon sokan vannak, a kik az akkori veszedelmet is látták s még előszóval mondhatják el a mai nemzedéknek. Mai számunkban közlünk rajzokat az 1838-ki katasztrófáról is [...].¹⁵

A verbálisakkal szemben a vizuális narratívák nem kísérelték meg folyamatszerűen – például képregény módjára – bemutatni a történéseket, inkább a centrális pillanat megragadására törekedtek. 1838-ban a grafikáé volt a főszerep, de az esemény után festmények is készültek például Barabás Miklós vagy Kettle Károly jóvoltából. Itt kell megemlítenünk azt a két fogadalmi festményt is, amelyek az árvíz borzalmából való megmenekülésnek állítottak emléket. Az egyiket a bécsi származású óbudai polgár, Johann Hainz készítette vagy készítette a máriaremetei Szűz iránti hálából, míg a másikat egy józsefvárosi majoros vagy birkásgazda rendelhette meg Warschag Jakab pesti festőtől.¹⁶ Bár Hanz festménye ma a Budapesti Történeti Múzeum tulajdonában van, valószínű, hogy eredetileg valamelyik templomnak szánhatták,¹⁷ s ily módon a közönség is láthatta. Mindkét festmény menekülési jelenetet ábrázol, többé-kevésbé azonos képi elemekkel (csónak/tutaj, batyut vivő emberek, vízen úszó jégtáblák stb.). Az alapvető különbség a két kép között az, hogy míg Hainz festménye közösségi eseményként ábrázolja az árvizet (több személy a képen, jól felismerhető óbudai épületek), addig Warschag egyetlen pesti család – valószínűleg a megrendelő családjának – menekülését örökítette meg. Ugyanakkor mivel sem a

¹⁴ K.: A rémület hete. *Fővárosi Lapok*, 1876. február 29. 225.

¹⁵ ISMERETLEN SZERZŐ: I. m.

¹⁶ A két mű művészettörténeti bemutatásáról lásd SCHOEN Arnold: Az 1838. évi árvíz ismeretlen ábrázolásai. *Magyar Művészet*, 1938/10. 315–318. Hainz festményét és más óbudai árvízi forrást Létay Miklós ismertette az árvíz 150. évfordulója alkalmából. LÉTAY Miklós: Árvíz Óbudán 1838-ban (A katasztrófa 150. évfordulója). *Tanulmányok Budapest Múltjából* 24. (1991). 17–26.

¹⁷ Warschag festménye a pesti Szent Rókus-kápolnában található.

család, sem a képen látható épület nem visel egyedi vonásokat, nem beazonosítható, ezért bármelyik szemlélő – aki átélte az árvizet – azonosulni tudott a jelenettel.

1875-ben és főként 1876-ban a festők, grafikusok mellett már a fényképészek is tevékenyen kivették részüket az esemény megörökítéséből. Klósz György fennmaradt képei az 1875. és 1876. évi árvizről máig nevezetesek. Budapest fényképésze jól tudta, hogy az árvizeket legjobb madártávlatból fényképezni, ahonnan jól látszódik a víztömeg és vele együtt a pusztítás kiterjedtsége, ezért sok magaslati felvételt készített. De azzal is tisztában volt, hogy az emberek kíváncsiak a drámai pusztulás látványára, és hogy a részletek csak közelről mutathatók meg igazán, ezért több részletfelvételt is készített (lásd 1. és 2. kép). Fényképeit a nagyobb élmény érdekében sztereóképként (térfénykép)¹⁸ árusította.¹⁹

1. kép. Klósz György sztereófotója az 1876-os árvizről.
(Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény)

¹⁸ A térfénykép olyan kettős fénykép, amelynek két felét két szemmel egy időben szemlélve térhatású képet látunk. Térélményt kizárólag sztereónézőn vagy sztereó vetítőn keresztül nyújtanak.

¹⁹ Egy, a *Fővárosi Lapok*ban megjelent cikkből ismeretes, hogy Klósz az 1878. évi egeri és miskolci árvizről készült sztereóképeit a hatvani utcai fényképkiadóban állította ki árusítási céllal (a bevétel egy részét a károsultak kapták). Ez alapján feltételezhetjük, hogy korábban is hasonló okból készítette árvízi felvételeit. *Fővárosi Lapok*, 1878. szeptember 12. 1016.

2. kép. Klösz György felvétele az Ördög-árokra épült összedőlt házakról. (A fotó eredeti megjelenési helye: *Budapest*, 1966/4.)

A fotográfia egy teljesen új elbeszélésnyelvet hozott magával, amelynek drámaisága nem a grafika érzelemdús, mozgalmas ábrázolásmódját viszi tovább, hanem a statikus, nyugalmat sugalló beállítás és a történetek közötti feszültség jelenti a drámát, ugyanis az áradást, az előntést nem látjuk, csupán annak nyomain: tehát a hiányban érhető tetten a dráma, maga az elbeszélés.²⁰

Ezek az elbeszélések a későbbi évfordulók során újra és újra visszatérnek, új elemekkel gazdagodnak, míg mások kikerülnek belőlük, s végül kanonizálódnak, szinte szó szerint ismétlődnek, még akkor is, ha a valóság erre rá is cáfolt. A képek is kanonizálódnak, azaz időről időre ugyanazok az illusztrációk társulnak egy-egy írott elbeszéléshez. Ennek a folyamatnak a nagy része

²⁰ A katasztrófa-fotográfiáról lásd BODOVICS Éva: A pusztulás képei. Katasztrófa-fotográfia a 19. század második felében. *Korall*, 73. (2018) 18–43.

egy éven belül lezajlik, így mire elérkezik az első évforduló, sokszor már rögzül az esemény narratívája, annak minden elemével együtt. Ezek az elbeszélések lesznek a későbbi visszaemlékezések alapvető forrásai, illetve az elbeszélés mód példái.

Az első évforduló

Az első évfordulónak sok esetben nincs nyoma a sajtóban, mivel egy kiterjedtebb csapás után ilyenkor még általában tart a romeltakarítás, s nem a megemlékezés a legfontosabb a károsult közösség számára. Ráadásul, ha van is valamilyen utalás az egy évvel korábbi eseményre, az nagyon szűkszavú, hiszen a szerző abból indul ki, hogy mindenki jól emlékszik a történetekre, nem szükséges újra elmondani.

Az 1838-as árvíz esetében az első évfordulón hálaáldozatokat, imádságokat és beszédeket tartottak valamennyi egyházban március 14–16. között,²¹ s két rövid cikk is megjelent a *Jelenkorban* és a *Hírnökben*,²² lényegében azonos tartalommal. A cikkek szerzői (szerzője?) feltámadásként értelmezték a szerencsétlenség óta végbement helyreállítást, következőképpen az árvíz – kimondatlanul is – a halált jelentette a főváros számára. Bár itt keresztény jelképként jelenik meg a feltámadás, de párhuzamot vonhatunk a hamvaiból feltámadó Főnix allegóriájával is. Az is egyértelmű, hogy ez a metafora – a feltámadás – az elmúlt időszak végleges lezárását feltételezi, aminek az árvíz vetett véget, hogy egy reményteli korszak, egy új élet indulhasson.

Mindkét cikk említést tett Albach Szaniszló (eredeti nevén Albach József, 1795–1853) ferences szerzetes hálaadó írásáról, amely tizenháromezer nyomtatott példányban jelent meg. A *Jelenkor* lábjegyzetben közölte is az írást. A szerzetes Isten akarataként értelmezte az árvizet.

²¹ *Hazai s Külföldi Tudósítások*, 1839. március 16. 165.

²² *Jelenkor*, 1839. március 20. 1.; *Hírnök*, 1839. március 25. 2.

Elmúltak azok [a szenvedés és aggodalom napjai], és minem [sic!] panaszkodunk. Hisz, Te tudod egyedül, mi valóban szükséges, 's mi válik javára mindenkor mindegyikünknek. Dicsérünk megnyugott [sic!] és alázatos szívvel! Habár nagy és nehéz volt a' csapás, de segélyed is közel vala. Itt is megmutatád, o Urunk!' hogy rémíteni tudsz, de vigasztalni is; kezdeni, de annak idején végezni is.²³

Érdekes módon az árvíz mint büntetés narratíva nem jelenik meg az írásban, noha erre több bibliai párhuzam is kínálkozna. Ennek oka talán az lehet, hogy Albach írása nem tekinthető valódi történetnek,²⁴ nem beszéli el az árvizet, csupán kísérletet tesz a történetek értelmezésére, s Istenhez fohászkodva egy jobb jövőben bízik, amikor azt írja, hogy „Hisz a' Te kezeidben az idő pusztításai nem egyebek, mint átmenet nagyobb tökélyre. Hadd teljesüljön rajtunk e' szent cél [...]”.²⁵ Kifejezi tehát bizodalmit, hogy valami jó következik majd a csapás után, amit az isteni akarat tudatosan küldött a főváros lakosságára. A szerzetes a könyörgés végén áldást kér azokra, akik segítettek a bajban.

Az egyházi szövegek mellett az árvíz egy történeti munkába is bekerült az első évfordulón. Patachich József *Történeti jegyzetek szabad királyi Pest városról* című munkájában nem bocsátkozik részletekbe az árvizet illetően, mint írja: „Milly nagy, milly káros, milly veszedelmes volt az 1838-ik évi víz áradás, az még mindjünkknál [sic!] fris emlékezetben vagyon, nem is kivántam annak bővebb leírásába ereszkedni, hanem csak némely adatokat róla a' jövendőségnek feljegyezni.”²⁶ Az itt közölt vízállási, ingatlankár, s az elhunytak számára vonatkozó adatok a későbbi írásokban is visszaköszönnek, ami Patachich munkájának széles körű ismeretére utal.

Az 1875. évi események kapcsán egy évvel később csak annyit olvashatunk a lapokban, hogy a szerencsétlenségben összedőlt

²³ *Jelenkor*, 1839. március 20. 1.

²⁴ Arisztotelész szerint teljes történet az, amelynek van kezdete, közepe és vége. ARISZTOTELÉSZ: *Poétika*. Ford.: SARKADY János. Kossuth Kiadó, Budapest, 1992. 16.

²⁵ *Jelenkor*, 1839. március 20. 1.

²⁶ PATACHICH József: *Történeti jegyzetek szabad királyi Pest városról*. Trattner-Károlyi Nyomda, Pest, 1839. 45.

házak időközben újjáépültek, melyekbe a lakosok visszatértek. Emellett készült egy nem túl sikeres bohózat *Utazás az Ördög-árok alatt* címmel, amelynek cselekménye egyáltalán nem kapcsolódott az árvízhez, valószínűleg inkább csak az Ördög-árokra irányuló figyelmet próbálta kihasználni.²⁷

Az 1876. évi árvíz első évfordulójára egy leíró összegzés jelent meg a *Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesült megye monographiájának* második kötetében²⁸ a dunai–tiszai árvizekről. Ez a budapesti eseményt tágabb kontextusba helyezte, megfosztva ezzel az egyediségétől, rendkívüliségétől, s helyette egy szélesebb jelenség legjelentősebb, de nem egyedüli láncszeme lett. Ezt azért érdemes kiemelni, mert 1838-ban, amikor szintén a teljes Duna-szakaszon áradások voltak, lényegében csak a pest-budai maradt meg az emlékezetben, a többi elhalványult, s a tágabb kontextus megteremtésére csak a későbbi megemlékezéskor került sor. Továbbá azért is figyelemre méltó ennek az elbeszélésnek a megszületése, mert habár maga az árvíz leírása nem tudományos – csak az eseményeket és az adatokat rögzíti minden elemzés nélkül –, maga a kötet viszont, amelyben megjelent, tudományos (honismereti) céllal született meg. Assmann szerint viszont az ehhez hasonló, tudósok által közvetített emlékezet inkább csak az esemény után száz évvel szokott megjelenni, amikor már a következmények ismeretében nagyobb a rálátás a hajdan volt szerencsétlenségre.

A tizedik évforduló

Az árvizek tizedik, első kerek évfordulóján még mindenki jól emlékezett a szerencsétlenségekre, ugyanakkor már kellő idő telt el ahhoz, hogy rá tudtak mutatni a következményekre, és tágabb kontextusban értelmezhatték az eseményt.

²⁷ *Ellenőr*, 1876. augusztus 15. 3.; *A Hon*, 1876. augusztus 14. 2.

²⁸ GALGÓCZY Károly: *Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye monographiája. Történelmi, föld-, s természetrajzi, közhatósági, társadalmi, nemzetgazdasági, régi és újkori leírás. Második rész: a megye jelene általában.* Weizsmann Testvérek, Budapest, 1877. 90–97.

Az 1838-as árvíz tízéves évfordulója egybeesett az Európán végigfutó polgári forradalmi hullámmal, amely Magyarországon 1848. március 15-én vette kezdetét. A sajtó azonnal párhuzamot vont a Duna és a nép árja között, mondván, mindkettő eltörli a múltat, s helyette – remélhetőleg – valami jobbnak készíti elő a terepet. Ráadásul az árvízre való emlékezés apropóját nemcsak ez a metaforikus kapcsolat adta, hanem az is, hogy a Duna 1848 tavaszán is áradt.

Elénken emlékezünk márczius tizenötökére (1838), midőn e folyam kitört a türelem medréből, s hatalmas árjaival előzönlé egész Budapestet.

A zabolátlan árvíz romba dönté Budapest ószerű épületeinek roskatag falait, hogy azoknak romjain e nagyszerű paloták emelkedjenek, melylyek szemeink előtt fénytengerben úsznak... A budapesti árvíz évtizedes napján az emberek imádkozni szoktak, hogy e vízőzöni veszedelem többé meg ne történjék...

Az idén Budapest lakosai nem imádkoztak, hanem a tény mezejére léptek, kitörtek a türelem medréből, s hatalmas hullámaikkal megrázkódtatták egész Budapestet, mint tíz év élén a felbószült Duna... az idén leromboltattak a bécsi burocracia és absolutismus intézményei, földre sujtottak mindazok, mit a zsarnokság 300 éven átépített.²⁹

1875 és 1876 kapcsán nem találkozunk megemlékezéssel a tizedik évfordulón, ugyanakkor eddigre már elindultak az Ördög-árok szabályozási munkálatai, s felkerültek a házak falára a '76-os árvíz magasságát jelző táblák is.

Az árvízjelző táblák fontos eszközei az emlékezet ápolásának, mert az emlékművekkel ellentétben a település több pontján is megjelennek, mutatva az áradás kiterjedtségét, ugyanakkor lépten-nyomon az elmúlt szerencsétlenségre és a jövőbeli kockázatra emlékeztetik a járóelőt mintegy *memento naturaeként*.³⁰ Ráadásul elkészítésük és felhelyezésük gyorsabb és kevesebb költséggel jár, mint egy nagy méretű emlékműé. Sajnos mára már csak egy részük látható a budapesti házakon – többségük az

²⁹ Vasvári Pál beszéde a felelős minisztérium tagjaihoz. *Marczius Tizenötödike*, 1848. április 15. 108.

³⁰ A terminus Christian Rohr nevéhez fűződik. Christian ROHR: I. m. 320.

épületfelújítások alkalmával tűnt el, vagy egyszerűen nem került vissza a ház falára.

A huszadik évforduló

1858-ban ismét árvíz volt a Dunán, ráadásul ekkor volt a forradalom tizedik évfordulója is; mindkettő jó alkalom az 1838-as árvíz felemlítésére. A megjelent cikkekben olvashatunk az árvíztablákról, amelyek ekkorra tehát már biztosan felkerültek a házak falára:

Az árvíz híreket hallván, aggodalmasan gondolunk az 1838-kai vész sötét képeire, melyeket még most is elevenen hirdetnek itt ott a külvárosi romok, puszta telkek, és a víz magasságát jelölő márvány tablák.³¹

Az Ördög-árok katasztrófájáról csak szűkszavúan emlékeztek meg a huszadik évfordulón, 1895-ben: „Holnap lesz húsz esztendeje annak, hogy a fővárost olyan elemi csapás érte, aminőre az 1838. évi nagy árvíz óta nem volt példa.”³²

Az idézet érdekessége, hogy szerzője teljesen megfeledkezett az 1876-os árvízről, amely méreteit tekintve inkább volt hasonlítható az 1838-as árvízhez. Ezért valószínű, hogy az összehasonlítás alapja ebben az esetben nem az előntés mértéke, hanem inkább a szerencsétlenségek drámaisága/tragikussága lehetett. Hiszen míg 1876-ban szerencsére senki sem halt meg, addig 1838-ban és 1875-ben is több áldozata volt az árvíznek.

A 20. évfordulón még nem, de három évvel később már (egy névtelen) szemtanúi beszámolót is olvashatunk az Ördög-árok-nál történt eseményekről. Az elbeszélő, aki pesti lakosként csak közvetetten élhette át az árvizet, sajnos nagyobb figyelmet fordított az 1890-es években éppen folyamatban lévő befedési munkálatokra és annak kritikájára, mint a visszaemlékezésre.³³

³¹ *Divatcsarnok*, 1858. március 30. 204.

³² *Magyar Hírlap*, 1895. június 26. 9.

³³ A budai ördögárokról. *Buda és Vidéke*, 1898. július 1. 2.

Az 1876. évi árvízről sem a huszadik, sem a huszonötödik évfordulón nem szóltak a lapok. Legközözelebb, 1905-ben ismét az Ördög-árok került terítékre a villámárvíz harmincadik évfordulója alkalmából. Az ekkor készült leírások meglehetősen részletesek és korrektek, a halottak számát is pontosan közölték az újságok.³⁴ Lényegében ez volt az első alkalom, hogy összefoglalóan mondták el a szerencsétlenség történetét, korábban csak részadatokat, napi eseményeket közöltek. Ugyanakkor nem szóltattak meg szemtanút.

Az ötvenedik évforduló

Az 1838-as és az 1876-os árvíz ötvenedik évfordulóján is árvíz-zel küzdött a főváros és a Duna menti települések. 1888-ban „Jó Szív Bazárja” címmel jótékonyági rendezvényt szerveztek az Iparcsarnokban az árvíz-károsultak megsegítésére, ahol az egykori *Jelenkor* azon számának reprint másolatát árusították, amelyben az 1838. évi árvíz leírása szerepelt.³⁵ Emellett a népszerű hetilapban, a *Vasárnapi Ujság*ban folytatásokban közölték Wesselényi Miklósnak, a neves politikusnak – az „árvízi hajósnak” – naplórészleteit a fia jóvoltából.³⁶ Ötven évet kellett várni tehát arra, hogy egy napló formájában „megszólaljon” egy – sajnos már nem élő – szemtanú. A naplórészletet felvezető szövegben az újságíró új értelmezést adott az árvíz eseményének.

Körülbelől azt lehet ezekből levonni, hogy az 1838-iki árvíz a német Pestet sodorta el és a nagy csapás után hamvaiból fölemelkedő magyar főváros újjászületése e napokkal kezdődik. Így teszi a jó Isten néha még a nagy csapásokat is áldássá.

A főváros nagyvárosi korszakát is e napoktól lehet számítani. Az árvíz tabula rasát csinált s az előbbi szerény lakások helyére már jóval szilárdabb és nemesebb ízlésű házak emelkedtek.³⁷

³⁴ A budai árvíz. *Független Magyarország*, 1905. július 2. 20.; A budai árvíz. *Budapesti Hírlap*, 1905. június 27. 10.

³⁵ *Vasárnapi Ujság*, 1888. május 20. 337–338.

³⁶ *Vasárnapi Ujság*, 1888. évi 41. és azt követő számai

³⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1888. október 7. 666.

Itt már nemcsak a múlt és a jövő közötti cezúraként jelenik meg az árvíz, hanem olyan eseményként, amely elősegítette a nemzeti főváros létrejöttét azzal, hogy magával vitte a „német Pestet”, helyet adva benne a magyaroknak. Ez a nemzetiségi színezet a korábbi megemlékezések kapcsán egyáltalán nem jelent meg. Sajnos mind ez idáig nem készült olyan kutatás, amely a károsultak nemzetiségi összetételét vizsgálta volna, így arra sem tudunk válaszolni, hogy volt-e valójában hatása az árvíznek a nemzetiségi viszonyokra, érzékenyebben érintette-e a főváros német lakosságát, mint a magyarokat.

1888-ban az is újdonság, hogy a lapok már rövid leírást is közöltek azok számára, akik nem ismerik a történetet. Erre a szemtanúk számának fogyatkozása miatt volt szükség. Ugyanakkor először találkozunk „szemtanúi beszámolóval” is a lapokban. A *Fővárosi Lapok*ban Hóke Lajos közölt tárcát *A nagy árvízről* címmel. Bár magát szemtanúként nevezte meg, leírása mégsem személyes visszaemlékezés, csupán a történetek összefoglalója. Írásában reflektál az 1849. évi eseményekre, illetve az 1876. évi árvízre, amely a 1838-astól alig maradt el méreteiben.³⁸

Az *Ország-Világ* hetilap egy másik szemtanú írását is közreadta az ötvenedik évfordulón. A beszámólót „egykorú rajzzal” tették még érdekesebbé. A szemtanú kilétére sajnos nem derül fény, csupán annyit tudhatunk meg, hogy a Népszínház színészenek, Baranyai Miklósnak „a családi okmányai közül való mind az írás, mind pedig a kép”. A közölt szöveg azonban nem visszaemlékezés abban az értelemben, hogy nem a szemtanú személyes benyomásait rögzíti, hanem inkább összefoglalja a történéseket. Ráadásul a nyelvezetből arra következtethetünk, hogy korabeli írásról lehet szó, sőt feltehetőleg még azelőtt keletkezhetett, hogy a károkat összesítették volna, tehát nem sokkal az árvíz után. Ez abból tudható, hogy a beszámoló irreálisan magasra – háromezerre – tette az áldozatok számát, látván a pusztítás mértékét.³⁹

³⁸ HÓKE Lajos: A nagy árvízről. *Fővárosi Lapok*, 1888. március 3. 457.

³⁹ Az 1838-iki árvíz. *Ország-Világ*, 1888. április 7. 230–231. Más, az árvíz évében keletkezett naplónál is hasonlóan magas halálozási számmal találkozunk. Vö. VÁRKONYI Titusz: Bécsi szemtanú naplója Pest és Buda 105 év előtti árvízkatasztrófiájáról. *Magyar Nemzet*, 1943. március 13. 9.

Bár megbízhatósága kérdéses, mégis érdemes megemlíteni ezen a ponton azt az információt, amelyre egy, az árvízzel kapcsolatban nem álló újságcikk utalt.

A főváros éjjeli baglyai hozzá vannak szokva az éjfél után 3 órai harangszóhoz. Egy tűzoltó szokta ekkor meghúzni a belvárosi plébániatemplom vasárnapi harangját, de hogy miért, azt az illető tűzoltó sem tudja megmondani. Azt beszélnek, hogy ez éjjeli harangozás az 1838-iki vizár emlékére történik, mert ekkor éppen éjfél után 3 órakor szakította át a víz a gátat és öntötte el a fővárost.⁴⁰

Erre a „szokásra” a korábbi évekből nem találtam utalást, ugyanakkor 1893-ban, gróf Somssich Iván öngyilkossága kapcsán említették, hogy „Az 1838-iki árvízre emlékeztető harangszó karácsony másodnapjának hajnalán is elhangzott, midőn egy rendőr-őrjárat ment szemle útjára a Duna partján”.⁴¹ Feltételezhető tehát, hogy egykoron valóban gyakorlatban volt a hajnali harangszó, s talán ténylegesen az árvíz emlékének szolt, de azt nem lehet tudni, hogy mikor jelent meg ez a szokás, és hogy meddig maradt fenn.⁴²

1893-ban, a 1838-as árvíz ötvenötödik évfordulóján pályázatot írtak ki egy Wesselényi-emléktábla felállítására, amit a régi városháza homlokzatára szántak. A kiírásra hat pályamunka érkezett be, melyek közül végül Holló Barnabás elképzelése győzedelmeskedett (lásd 3. kép). Reliefjén azt láthatjuk, amint Wesselényi a csónakjába segíti a háztetőkre menekülteket. A *Kolozsvár* című lapból azt is megtudhatjuk, hogy a másik öt művész milyen tervvel pályázott a kiírásra.

Szoklasz József (Strobl tanítványa) azt a jelenetet örökíti meg, mikor a Nájddór alamizsnát és kenyeret oszt a nyomorgóknak, Wesselényi Miklós pedig a lovával együtt a már-már elsülyedő Kárpáthy Abellinót csónakjába emeli. Ligeti Mór szép drámai képből örökíti meg Wesselényit, azt a pillanatot ábrázolva, amikor a hullámok közt vergődő csecsemőt a parton álló Nádor és

⁴⁰ *Nemzet*, 1888. január 20.

⁴¹ *Pesti Hírlap*, 1893. december 27. 4.

⁴² Az 1879-es szegedi árvíz kapcsán is ismert a hajnali harangozás gyakorlata, igaz, az csak az évfordulókon szólalt meg. Hajnali harangszó. *Szeged és Vidéke*, 1908. március 12. 1.

kísérete szeme láttára kiment a vízből és átnyújtja a kétségbeesett anyának. Kiss György Wesselényi és József nádor együttes mentési munkálatait ábrázolja. Kallós Ede Wesselényit és Rádayt ábrázolja, amint a vízben fuldokló nőt a csolnakba emelik; a háttérben a Nádor megérkezését tünteti fel. Strohoffer Béla Wesselényit, mint mentőt ábrázolja csolnakában társaival.⁴³

A Kárpáthy Abellinóra tett utalás azt mutatja, hogy az 1854-ben folytatásban megjelent Jókai-regény, a *Kárpáthy Zoltán*,⁴⁴ amelyben a szerző hosszasan írt az 1838. évi árvízről, hosszú évekre, sőt évtizedekre bevésődött a kor emberének emlékezetébe.

A fővárosi közgyűlés jegyzőkönyvéből egyértelműen kiderül, hogy az emlékmű nem az árvíznek, hanem Wesselényi Miklós személyének volt hivatva emléket állítani.

A közgyűlés a képzőművészeti bizottnánynak a tanács által pártolt javaslata értelmében báró Wesselényi Miklós emlékének a főváros területén leendő megörökítése céljából egy emléktáblának 10.000 – 12.000 forint költségek keretén belül leendő elkészítését és felállítását elhatározza.⁴⁵

A megvalósulásra azonban sokat kellett várni, csak 1905-ben került sor a felavatásra, ami történetesen egybeesett az 1875. évi budapesti árvíz (Ördög-árok) harmincadik évfordulójával.

Sajnos az ötvenedik évforduló mind az Ördög-árok, mind pedig az 1876. évi árvíz esetében nyomtalanul múlt el. Ha a későbbi

⁴³ *Kolozsvár*, 1893. június 17. 3.

⁴⁴ A regény végszavában Jókai így írt az árvízről: „A pesti árvíz jeleneteinél kissé tovább időztem, mint ezt a felvett tárgy egysége kívánta volna, de meg kellett bocsátani magamnak, s remélem, hogy olvasóim is megbocsátják, ha e nagyszerű jelenetnek, melyben ránk nézve annyi tanúság van, kissé nagyobb tért szenteltem. Amik ott fel vannak hozva, mind történelmi emlékek, s alig van közelebb múltunkban szebb és vigasztalóbb pont, mint az, hogy országunk fővárosa miképp lett semmivé, és semmiből miképp emelkedett ki újra, miképp lett szebb, nagyobb és virulóbb, mint volt azelőtt.” JÓKAI Mór: Végszó. In: Uó: *Kárpáthy Zoltán*. Forrás: <https://mek.oszk.hu/00800/00828/html/index.htm> (Letöltve: 2025. 07. 28.).

⁴⁵ Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: HU-BFL) IV.1403.a. Budapest székesfőváros törvényhatósági bizottságának iratai, közgyűlési jegyzőkönyvek. 21. köt. (1893), 202/1893.

3. kép. Holló Barnabás Wesselényi-domborműve a belvárosi ferences templom falán

években fel is emlegették valamelyiket, arra általában az éppen aktuális áradás adott okot, mint például az 1940–1941. évi nagy jeges árvíz idején, amit többen párhuzamba állítottak az 1876-os eseményekkel.⁴⁶

A századik évforduló

Az árvizek századik évfordulóján már nem találkozhatunk élő szemtanúval, legfeljebb azok leszármazottai mesélhetik el ősük emlékeit. Ekkor átlépünk az Assmann által kulturális emléke-

⁴⁶ Dr. SMÓLING Béla: Árvizek Magyarországon. *Magyarság*, 1940. február 18. 4.; Új árvízkatasztrófa fenyegeti Magyarországot? *Délamerikai Magyarság*, 1940. március 19. 7.

zetnek nevezett időszakba: a visszaemlékezések helyét átveszik a tudományos értelmezések.

1938-ban a főváros (és vele együtt az ország) többféle módon emlékezett a nagy árvízre. Az *Újság* című napilapban Vándor Kálmán cikksorozata⁴⁷ jelent meg, amelyben az ismert toposzok ismétlődtek: váratlan és kivédhetetlen volt, tabula rasát teremtett, innentől számítható a fejlődés kezdete. Ugyanakkor megjelentek az első tudományos elbeszélések is, például Lászlóffy Woldemár tanulmánya,⁴⁸ vagy a Némethy Károly szerkesztésében készült *Pest-budai árvíz* című kötet.⁴⁹ Ez utóbbi számos régebbi szemtanúi beszámolót is felelevenített amellett, hogy új aspektusokat emelt be a diskurzusba (az árvíz ábrázolásmódja, irodalma). Az árvíz művészeti és műszaki reprezentációinak közzétételére májusban kiállítás nyílt a Fővárosi Képtárban,⁵⁰ illetve egy emléktáblával bővült a vizuális elbeszélések száma. A Szerb utca és a Királyi Pál utca sarkán, a Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Közgazdaságtudományi Karának épülete falában elhelyezett dombormű új formában jelenítette meg az árvíz nagyságát: a megszokott magasságjelző táblák helyett az áradás kiterjedtségét térképen ábrázolta. A kerék évforduló alkalmából a főváros ünnepi szentmisét mondatott a belvárosi fő-plébániatemplomban.⁵¹

Bár a megemlékezésről közölt cikkekben nem említik, de érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy Wesselényi Miklós árvízi naplója⁵² is ebben az évben jelent meg először nyomtatásban – emlékezésül. A Wesselényi-kultusz ugyanis továbbra is töretlenül élt, a Szilágyi Egyesület például Wesselényi-emlékünnepet rendezett, majd megkoszorúzták a Wesselényi-emlékművet a

⁴⁷ VÁNDOR Kálmán: A százéves pesti árvíz története I–V. *Újság*, 1938. január 9.; január 16.; január 30.; február 6.; február 13.

⁴⁸ LÁSZLÓFFY Woldemár: Az 1838-i árvíz és a Duna szabályozása. *Vízügyi Közlemények*, 1938/1. 39–64.

⁴⁹ NÉMETHY Károly (szerk.): *I. m.*

⁵⁰ *Pesti Napló*, 1938. május 21. 11.

⁵¹ *Pesti Hírlap*, 1938. március 10. 8.

⁵² *Báró Wesselényi Miklós, „az árvízi hajós” naplója*. Sajtó alá rendezte: RUBINYI Mózes. (Magyar irodalmi ritkaságok 40.) Egyetemi Nyomda, Budapest, 1938.

Ferenciek terén, végül pedig Wesselényi-emlékvacsorát rendeztek a Pannonia Szálló éttermében.⁵³ Annak ellenére, hogy az árvízi mentésben többen is jeleskedtek, s a nádor is kiemelt alakja volt egy ideig az elbeszéléseknek, mégis Wesselényi lett az, akinek a neve összeforrt az árvíz tragédiájával.

Talán csak véletlen egybeesés, de ugyanez év októberében szabályrendelet született Budapest székesfőváros árvízvédelméről.⁵⁴

1975-ben, az Ördög-árok tragédiájának századik évfordulóján egy cikk jelent meg az *Esti Hírlap*ban,⁵⁵ ahol egy helytörténészt, egy „szakértőt” kérdeztek a történekről. A leírtakban azonban sok a pontatlanság, erős túlzás, sőt fikció, ezért inkább az árvízi toposzokat erősítette az elbeszélés.

1976-ban, az 1876. évi árvíz századik évfordulóján sem volt jelentős a megemlékezés, mindössze két cikk jelent meg az árvívről.⁵⁶ Ezek egyike azonban korabeli személyes forrást, egy szemtanú levelezését tette közzé, míg a másik a Duna-szabályozás kontextusába helyezte az eseményt, s az érvelésében az árvíz ténye a későbbi szabályozás szükségességét támasztotta alá. Mindkét „megemlékezés” gazdagon illusztrált, korábban nem közölt képek is megjelentek bennük (lásd 4. kép).

A százötvenedik évforduló

Csak az 1838-as jeges árvíz és az 1875. évi villámárvíz esetében van lehetőségünk megvizsgálni a százötvenedik évfordulót, hiszen az 1876-os árvíz évfordulója 2026-ban esedékes. 1988-ban tovább folytatódott az ötven évvel korábban megkezdett tudományos feldolgozás, de változott a kontextus. Míg a századik évfordulón magára az árvíz eseményére koncentráltak, ötven

⁵³ *Pesti Hírlap*, 1938. március 10.

⁵⁴ HU-BFL IV.1403.a. Budapest székesfőváros törvényhatósági bizottságának iratai, közgyűlési jegyzőkönyvek. 80. köt. (1938) 1938. október 12.

⁵⁵ PÁLFFY Judit: Volt egyszer egy zivatar... *Esti Hírlap*, 1975. június 24. 4.

⁵⁶ BOROS Vilma: Egykorú levelek és fényképek a nagy pesti árvívről. *Tükör*, 1976. február 24. 10–11.; DEVECSERI Lászlóné: Az 1876-os árvíz. *Budapest*, 1976/2. 41–43.

4. kép. Csónak-korzó a Fő utcán. (A fotó eredeti megjelenési helye: *Tükör*, 1976. február 24. 11.)

ével később már a Budapesten kívüli területek is bekerültek a tudományos diskurzusba, hiszen 1838-ban a Duna más településeket is elöntött, nem csak Budapestet.⁵⁷ A személyes források tárháza is tovább bővült; mind a Faragó Tamás, mind pedig a Kaján Imre által szerkesztett kötet közölt korábban nem ismert visszaemlékezés-, illetve naplórészletet, valamint leveleket.⁵⁸ Miként a századik, úgy ezen az évfordulón is kiállítást rendeztek, ezúttal a Budavári Palotában „Jégszakadás és Duna’ kiáradása...” címmel, amely Trattner János 1838-ban megjelent

⁵⁷ A *Hidrológiai Közlöny* (1988/2.) és a *Magyar Vízgazdálkodás* (1988/1.) tematikus száma; FARAGÓ Tamás (szerk.): *Pest-budai árvíz, 1838*. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest, 1988.; KAJÁN Imre (vál. és szerk.): *Dokumentumok az 1838-as pest-budai árvíz történetéből*. (Források a vízügy múltjából 5.) Vízgazdálkodási Intézet, Budapest, 1988.

⁵⁸ GYÖRGYI Erzsébet: Giergl Henrik visszaemlékezése az 1838. évi pest-budai árvízre. In: FARAGÓ Tamás (szerk.): I. m. 83–90.; VÉRTESI Miklós: Szilasy János árvízi naplója. Uo. 91–130. Ismeretlen személy (? Károly) levele bátyjához az árvíz pusztításairól. In: KAJÁN Imre (vál. és szerk.): I. m. 15–17.; Karacs Teréz levele Kovács Gyuláné Márton Mária-hoz. Uo. 18–19.

árvízi elbeszélésének címét átvéve mintegy megteremtette a folytonosságot a kiállítás és a százötven évvel korábbi esemény között. A kiállításon tizennégy hazai közgyűjteményből háromszázharminc metszetet, grafikát, festményt, térképet, árvédelmi eszközt és írásos dokumentumot szerepeltettek (lásd 5. kép).⁵⁹

5. kép. 93 négyzetméteres városmakett a Budapesti Történeti Múzeumban 1988-ban megnyílt kiállításon (A fotó eredeti megjelenési helye: *Polgári Védelem*, 1988. április 10.)

A Közép Dunavölgyi Vízügyi Igazgatóságon is megnyílt egy kiállítás ebből az alkalomból, amely Budapest árvízvédelmét mutatta be 1838 és 1988 között, így az itt megjelenített anyagba már bekerültek a 20. századi árvizek is. A kiállítás később több városban is megtekinthető volt. Emellett március 11-én emlékkoncertet tartottak a régi Zeneakadémia dísztermében, három

⁵⁹ A kiállításához kapcsolódóan kiállítási katalógus is megjelent, amely a kiállítási anyagon kívül négy rövid tanulmányt is tartalmazott. KAJÁN Imre (szerk.): „Jégszakadás és Duna’ kiáradása” Pest-Buda 1838. Kiállítási katalógus, 1988. március 11. – 1988. október 30. [Vízgazdálkodási Intézet], Budapest, 1988.

nappal később pedig megkoszorúzták a Szerb utcai árvízi emlékfalat.⁶⁰

Végül meg kell említeni, hogy ezen az évfordulón sem maradt el a Wesselényi Miklós személye előtti tiszteletadás: nevét és hőstetteit emlékérem örökítette meg, melyet a szegedi szobrászművész, Lapis András tervezett. Az érem előlapján az „árvízi hajós” arcképét láthatjuk, míg a hátlapján – biedermeier stílusban – egy árvízi mentési jelenet szerepel.⁶¹

Az Ördög-árok tragédiájának éppen 2025-ben volt a százötvenedik évfordulója, ami jó lehetőséget kínált az emlékezésre. Azonban – sajnálatos módon – Papp Virág rövid cikkét⁶² leszámítva nem történt említésre méltó esemény. Papp másodlagos forrásokra alapozva írt az Ördög-árok nevéhez kapcsolódó legendákról, csatornafunkciójáról és a befedési munkálatokról. Az árvizet csak érintőlegesen említette. Ráadásul az írás nem utal az évfordulóra, s megjelenési ideje (2025. április) is azt sejteti, hogy nem az árvíznek kívánt emléket állítani.

Összegzés

A megemlékezések apropóját a legtöbb esetben nem is a kerek évforduló adja, hanem egy újabb árvíz, amely múltbeli párhuzamok felemlítésére készíti az újságírókat. Az 1838-as árvíz esetében jobban figyeltek és készültek az évfordulókra, az 1876-os inkább csak az újabb árvizek kapcsán került említésre, amikor is a Duna-szabályozás sikerességének fő bizonyítékaként szerepelt. Az 1875-ös árvíz pedig az Ördög-árok elhúzódó, több évtizeden át tartó befedési munkálatai miatt lesz újra és újra beszédtema, mintegy magyarázatként és igazolásként a munkálatok szükségességére.

⁶⁰ FEJÉR László: Az árvízi évforduló kiadványai (Könyvszemle). *Magyar Vízgazdálkodás*, 1988/8. 26.

⁶¹ FEJÉR László: I. m. 27.

⁶² PAPP Virág: *Az Ördög-árok legendája: rejtély Budapest szívében*. Forrás: <https://hellomagyar.hu/2025/04/15/az-ordog-arok-legendaja/> (Letöltve: 2025. 07. 28.).

A megemlékezések helye legtöbbször szimbolikus, azaz az újságok lapjain marad; egyedül az 1838-as árvíz kapott emlékművet (emléktáblát). Érdemes azonban megjegyezni, hogy míg a Wesselényi-emlékmű Wesselényi Miklósnak, a nemzeti hősnak állít emléket, és csak közvetve az árvíznek, addig az emléktábla az árvíz kiterjedését rögzíti horizontálisan, az árvíztáblák pedig vertikálisan. Ugyanakkor egyik sem állít emléket a százötvenhárom áldozatnak. Az Ördög-árok árvízének harminchárom áldozata sem kapott emlékművet az évek során, egyedül Nepomuki Szent János szobra emlékeztet az árvízveszélyre (de nem konkrétan az 1875-ös árvízre). Az 1876-os árvíznek pedig csak árvíztáblái maradtak. Feltűnő ez a hiány, egyik pusztító budapesti árvíz esetében sem váltak az emlékezeti rítusok részévé az áldozatok. Mentségére szóljon a fővárosiaknak: esetük nem egyedi. Az 1838. évi árvízhez hasonló pusztítással és emberáldozattal járó 1879. évi szegedi árvíz esetében is csak meglehetősen későn, 2019-ben, a száznegyvenedik évfordulóra avatták fel azt az emléktáblát, amely emléket állított az áldozatoknak is.⁶³

Ami a diskurzusok tartalmát illeti, megfigyelhetjük, hogy az kevésbé változik a korán kanonizálódott elbeszélésekéhez képest, hiszen általában azok jelentik az elsődleges forrást. A kollektív diskurzus első nagyobb szakaszában, az assmanni kommunikatív emlékezet időszakában még előfordulnak élő személyek visszaemlékezései, ezek helyét később a tudományos szereplők veszik át, akik beemelik kutatásaikat, az általuk felfedezett új személyes forrásokat.

A három árvíz közül egyértelműen az 1838-as maradt meg leginkább a kollektív emlékezetben a nagy fokú pusztítás és a halálos áldozatok magas száma miatt, illetve annak következtében, hogy új utat nyitott Pest-Buda fejlődése előtt, azaz tabula rasa-ként értelmeződött a város történetében. 1875 és 1876 esetében, bár az utóbbi volt a jelentősebb és a kiterjedtebb, az Ördög-árok árvízének váratlansága és a halálos áldozatok relatíve magas szá-

⁶³ Az Alsó-Tisza-vidéki Vízügyi Igazgatóság (ATIVIZIG) által felállított emléktábla a Huszár Mátyás rakparton kapott helyet; szövege: „Emlékezés. Száznegyven éve semmisítette meg Szegedet a Tisza. Az áldozatok és az újjáépítők emlékére állította az ATIVIZIG. 2019. március 12.”

ma olyan drámaiságot adott a történetnek, amelyet ennél fogva „érdemes volt” időről időre elbeszélni. Az Ördög-árok rejtélyét a későbbiekben növelte, hogy egy mára eltűnt vízfolyásról van szó, amelyről sokan nem is tudnak, még a helyiek sem. Emlékének fennmaradásához pedig az évtizedekig napirenden lévő befedési munkálatok is hozzájárultak. Az 1876-os árvíz azonban nem volt váratlan, nem rombolta le a fél várost, és a másik két katasztrófánál kevesebb, hat áldozatot követelt, egyiket sem a fővárosból. Ezúttal Budapest szerencsésen megúszta a 19. század második legnagyobb árvizét, amely ma már csak összevetésképpen kerül elő.